

Köztársaságunk alapállapota – a kezdetektől fogva

*„Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt (...)”
Kölcsey Ferenc: Himnusz*

94

1. *Harmincöt éve tart az Orbán-korszak.* A Fiatalkor Demokraták Szövetségének megalakulására 1988. március 30-án került sor a Bibó kollégium Ménesi úti épületének alagsorában. Az alapítók különböző főiskolákról, egyetemekről érkező fiatalok voltak, de a társaság központi magját a „bibósok” alkották. Hamarosan ők vették át a vezető szerepet. Elnöki poszt éveken át nem volt. A pártvezetői teendőket egy hattagú szóvivői testület látta el. Öt éven át így volt, s ez elég volt ahhoz, hogy a hazai és nemzetközi közvélemény a bázisdemokráciát komolyan vevő, őszinte és szerethető formációnak ismerje el a Fideszt. 1990-ben azonban bekerültek a parlamentbe, Orbán lett a frakcióvezető, és így a párt első embere akkor is, ha nem volt pártelnök. 1993 áprilisában az újonnan létrehozott elnöki pozícióba a harmincéves Orbán Viktort választotta a párt V. kongresszusa. Ez a Fidesz transzparens működésének és gazdálkodásának megőrzését szorgalmazó liberális szárny kiszorulásának kezdetét jelentette.

Idézzük emlékezetünkbe azt is, hogy ezekben a hónapokban került napvilágra a Fidesz és az MDF vezérkarának titkos egyezsége az ún. székházcsere ügyében, valamint az,

hogy a Fidesz-vezetők szembe fordultak az SZDSZ-szel, és elkezdték előkészíteni az MDF-vel való együttműködést. Pár hónappal később, novemberben Fodor Gábor, Molnár Péter és Ungár Klára ki is lépett a Fideszből, az 1994. májusi választás után pedig ugyanezt tette Hegedüs István és Szelényi Zsuzsa. A kilépőket a tagságból több mint kétszázan követték a következő hónapokban. Már ekkor is látható volt, hogy ezen a ponton a Fidesz megszűnt demokratikus pártként funkcionálni. Innentől kezdve hosszú, egyenes út vezetett odáig, hogy a 2011-ben elfogadott Alaptörvényben az ország neve többé nem Magyar Köztársaság, „csak” Magyarország, s ma már ott tartunk, hogy a Huxit (az EU-ból való kilépés gondolata) sem pusztá riogatás, hanem lehetséges realitás.

A 90-es évek második felétől kezdve sejthető volt, hogy – akár kormányon lesz, akár ellenzékben – Orbán Viktor sem pártján belül, sem kormányában soha többé nem fogja túrni, hogy céljaival és akaratával szemben valódi fékek és ellensúlyok létezzenek. Neki nem fog diktálni az EU és az IMF sem.¹ Ám ha még

¹ Orbán először 1999-ben mondta azt a nyilvá-

távolabb megyünk vissza az időben, akkor 2024-ből visszatekintve csak csodálni lehet Tamás Gáspár Miklós hetedik érzékét, amivel már 1991 elején (!) észrevette és a *Népszabadság*ban le is írta, hogy Orbán Viktor pálfordulásra készül. „A Fidesz vezetőinek fiatal, éhes konkvisztádrokból álló vasfegyelmű kis csapata az antidemokratikus közhangulatra épít, és azt az új populizmust képviseli, melynek eredete a szélsőbal- és szélsőjobboldali romantikus kultúrkritika történeti kódébavész”.² A mából visszatekintve az is egyértelmű, hogy kivételes karizmatikus adottságainak köszönhetően Orbán tényleg számottevő befolyást tudott gyakorolni a közvéleményre – akkor is, amikor a Fidesz ellenzékben volt.

A későbbiekben Orbán kordában tartására egyetlen személy kapott történelmi esélyt: Sólyom László, mint az Alkotmánybíróság első elnöke (1990–1998), illetve mint köztársasági elnök (2005–2010). Mint köztudott, Sólyom – az általa kreált elnevezést felidézve – az ún. „lát-hatatlan alkotmány” létrehozására tett kísérletet, ezzel alapozva meg a posztkommunista Magyarország polgári demokratikus szellemiségű jogállamiságát. De Sólyom önállóságát a 2010-ben kétharmados többséget elérő Orbán-kormány nem találta elfogadhatónak, ezért Orbán nemcsak azt akadályozta meg, hogy egy második ciklusban is ő legyen a köztársasági elnök, de arra sem kérte meg, hogy az ő vezetésével készüljön a III. Magyar Köztársaság új

alkotmánya. Ez egyébként az ellenzéki pártoknak sem jutott eszébe. A szocialisták nem bíztak Sólyomban, amióta ellenük döntött a Bokros-csomag idején a Sólyom vezette AB, és nem felejtették el, hogy 2005-ben a Fidesz gyomorforgató szavazási manipulációval győzte le jelöltjüket az Országgyűlésben a köztársaságielnök-választáson. Hogy ez miért történt így, azt még ma sem látjuk tisztán. De az is lehet, hogy csak annyi a magyarázat, hogy az önmagát pártok feletti erőnek vélő Sólyom Lászlóból teljesen hiányzott az elszántság és a politikusi karizma.

2. *Utólagos kísérletek az „ördögi terv” rekonstrukciójára.* Magyarországon a véleményformáló szellemi elit egymást követő generációi valamilyen formában a történelmi materializmus paradigmarendszerében szocializálódtak. Ennek alapposztulátuma, hogy végső soron a termelőerők (munkaerő, termelési eszközök) és a termelési viszonyok (a munkamegosztás, a javak elosztása és a tulajdon) határozzák meg egy ország működését, sikereit és kudarcait. Ha „nem mennek jól” a dolgok, akkor a magyarázatot nem a vezetők személyiségében, jellemvonásaiban, hanem a termelési viszonyokban kell keresni. (Ez persze nem magyar sajátosság, számos más országban is ugyanez a helyzet. Akik nem ismerik vagy szándékosan kerülik a történelmi materializmus kategóriáit, többnyire intézmények fontosságát hangsúlyozzák.)

Egymással rivalizálva, de részben egymást kiegészítve is három állítás dominál a hazai vitákban. Mi a legrosszabb az Orbán-rendszerben, mi a rendszer alapvonása? A három

nosság előtt, hogy van élet az EU-n kívül is.

² *Népszabadság*, 1991. ápr. 6. Idézi: Révész Sándor: A hajlékony Fidesz és a véres orr (II.), *Beszélő*, 5. évf. 11. sz. 1993. márc. 20.

válasz: a korrupció, a maffiaállam és az oligarcharendszer³. E tanulmány egyik szerzője már évekkel ezelőtt azon az állásponton volt, hogy mind a *maffiaállam* (amely Magyar Bálint 1999-ből származó, Orbán Viktort és a Fidesz vezetőit célkeresztbe állító nyelvi leleménye), mind a korábban is használt *oligarcha-metafora* téves és félrevezető.⁴ Amikor már mindenkit elért az oligarchavád⁵, a teória alapvető baját találóan fogalmazta meg Csányi Sándor, az ország második leggazdagabb embere: „Magyarországon nincs senki, aki akkora gazdasági hatalommal rendelkezen, hogy a politikai hatalmat befolyásolni tudja. Az oligarcha szó csak arra jó, hogy megsértsenek vele embereket.”⁶

Arra ugyan bőven akadt példa, hogy egy-egy helyi nagyvállalkozó a 90-es évtizedben, gazdasági értelemben „élet és halál ura” volt a saját megyéjében, de arra senki nem vetemedett, hogy függetlenítse magát a parlamenti többséggel rendelkező kormánytól. Éppen ellenkezőleg, a helyi „kiski-

rályok” a mindenkori kormányfő helyi megbízottjaiként (klienseiként) működtek – hasonló módon ahhoz, ahogyan 1956 után néhány megyei MSZMP párttitkárnak sikerült az átlagosnál több hatalmat szereznie.⁷

1989 után számos országban láthattuk, hogy az oligarchikus hatalmi struktúra kialakulásának van egy fontos feltétele: a vérségi alapon működő klánok létezése. Az olyan roppant nagy kiterjedésű országokban, mint Oroszország, Kína vagy Kazahsztán, az oligarcha megjelölés pár évig valóban helyénvaló volt – a vérségi kapcsolatoktól függetlenül is. Jurij Luzskov, aki 1990–2010 között, az egymást követő elnököktől és kormányoktól független ura volt Moszkvának, vagy Borisz Abramovics, aki 2000–2008 között a Magyarországnál hétszer nagyobb területű Csupcs-föld kormányzója, majd 2013 nyaráig a helyi parlament elnöke volt, ebben az értelemben okkal volt oligarchának, vagyis helyi kiskirálynak nevezhető. De hosszabb időn keresztül Putyin elnökkel szemben egyetlen orosz politikai-gazdasági szereplő sem volt képes hatalmát megtartani vagy pláne erősíteni.⁸ Moszkvától és Putyin elnöktől független kiskirályok csak a Kaukázus vidékén, Csecsenföldön, Dagesztánban és Ingusföldön tudtak valamit megőrizni korábbi hatalmukból – jórészt azért, mert ott még

³ Kornai János az „autokrácia”, Sajó András a „zsaroló állam” és az „intézményesített család”, Debreczeni József a „rablogazdaság”, Ungváry Rudolf a „fasisztoid mutáció”, Bauer Tamás az „önkényuralom”, Bolgár György a „vezérállam” (*Führerstaat*), Körösi András a „vezérdemokrácia” címkét találta legalkalmasabbnak. Ezek a rendszer-definíciók nem törtek át.

⁴ Mihályi Péter „Oligarchák nincsenek, mafiózók csak voltak (Adalékok a magyar rendszerváltás értelmezéséhez)”, *Mozgó Világ*, 2020. 9. sz.

⁵ Érdekes módon az kihullott a köz emlékezetéből, hogy Pozsgay Imre 1989. január 28-ai, nagy feltűnést keltő rádióinterjújában nemcsak azt mondta, hogy 1956 „népfelkelés” volt, hanem azt is, hogy ez a felkelés „egy oligarchikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelés” volt. Hogy milyen alapon nevezte a Rákosi-rendszert „oligarchikus”-nak, azt Pozsgay soha sem magyarázta el.

⁶ *Forbes*, 2016. nov. 47. o.

⁷ Ilyen politikus volt Pap János, aki 1965 és 1985 között Veszprém megyét irányította, vagy a szegedi Komócsin Mihály, aki 1974 és 1985 között volt megyei első titkár.

⁸ „Aki nem engedelmeskedett, az felszállt egy gépre, és Nyugatra távozott, vagy ha továbbra is macakodott, indulhatott Szibériába. Oroszországban, ebben az értelemben már nincsenek oligarchák” – így jellemezte az orosz helyzetet 2014 végén Szélényi Iván. 168 Óra, 2015. jan. 8. 14–15. o.

a 21. század elején is fennmaradtak a rokonsági alapon számontartott és területileg is elkülönülő fő- és alklánok (miként Kazahsztánban is).

Miután 25-30 éven át Ukrajnában is szitokszóként használták az oligarcha megjelölést, 2021 novemberében – tehát még azelőtt, hogy Oroszország megtámadta Ukrajnát – Volodimir Zelenszkij elnök előállt egy jogilag is definiálható meghatározással, és ennek alapján az ún. antioligarcha-törvénnyel. Eszerint oligarcha az, akire az alábbi négy kritérium közül három illik:

- vagyona egymilliószor nagyobb, mint a létminimum (83 M USD)⁹,
- helyi monopóliumok vannak a birtokában,
- politikai pártot finanszíroz, és
- rendelkezése van sajtó és média-szolgáltató cégek felett.

Elgondolkoztató definíció. Ukrajna esetében vélhetően teljesül a négy feltételből három, de nálunk aligha. Kontrollként viszont érdemes feltenni azt a kérdést, hogy Magyarországon esetében az államhatalom mely részei vannak kiszervezve oligarcháknak. A hadsereg, a belbiztonság, a vasút, az oktatás, az egészségügy, az önkormányzatok, a média, a külpolitika, a monetáris politika, a fiskális politika? Egyik sem! Valójában ezek mind Orbán kezében vannak. És tegyük hozzá: kelet-európai összehasonlításban még a leggazdagabb „oligarchák” sem *annyi* gazdagok. A Forbes magazin listáján 2020-ban

⁹ Csak az összehasonlítás kedvéért: Magyarországon 2022-ben a létminimum nem hivatalos, becslést értéke 145 ezer Ft/hónap volt. Ennek az egymilliószoros 145 Mrd Ft. Ezen határon felül a 100 leggazdagabb magyar 2022. évi adatokra alapozott listáján 10 üzletember rendelkezett nagyobb vagyonnal. A listavezető Mészáros Lőrinc volt 660 Mrd Ft-tal.

egyetlen magyar sem szerepelt az első ezer szupergazdag között, míg az ukránok egy, a csehek négy, a lengyelek három fővel képviseltették magukat. Az orosz milliárdosok közül az első százba is tíznek sikerült bekerülni.¹⁰

A magyar politikai köznyelv azonban mégis az oligarcha kifejezés mellett kötött ki,¹¹ a szót elfogadhatatlanul szabadosan használva, afféle általános szitokszóként (mint azt Pozsgay Imre esetében már láttuk). A jobboldal a baloldal nagytőkéseire, a baloldal a Fidesz üzleti holdudvarára utalva, a Jobbik, a harmadik utas szimpátiákkal felvértezett LMP és az őt támogató média egy része¹² pedig szinte válogatás nélkül tüzel minden nagytőkésre és folyamatosan „leoligarcházza” őket. A 2010-es választások éjszakáján Orbán Viktor első nyilatkozatában is használta ezt a kifejezést: „*A magyarok ma rendszert buktattak, és újat alapítottak. A nemzeti együttműködés rendszerét alapították meg az oligarchák uralma helyett.*”¹³ Hogy ez Orbán részéről nem véletlen elszólás volt, hanem egy előre végiggondolt kampány része, azt az is jelezte, hogy

¹⁰ Az egy másik dimenziója az összehasonlításnak, hogy a 2000-es évek milliárdosai sokszorosan gazdagabbak voltak, mint a két világháború közötti szupergazdagok. A Horthy-korszak vége felé, 1940-ben, a leggazdagabb magyar, Dréher Jenő földbirtokos és gyáros – 2022. évi vásárlóerőre átszámítva – kb. 18 Mrd Ft-os vagyonnal rendelkezett. Ez 2022-ben csak arra lett volna elegendő, hogy a 100 leggazdagabb magyar listáján a 92. helyet foglalja el.

¹¹ A 90-es évek elején számos publicista használta a „vörösbáró” és a „zöldbáró” megjelölést is. Később ezek kihullottak a magyar köznyelv rostáján.

¹² 2012-ben komoly ismertségre tett szert a www.atlatszo.hu honlap „Kis oligarchatározó” címet viselő sorozata.

¹³ www.index.hu, 2010. ápr. 25.

Orbán – akkor már kijelölt miniszterelnökként – a baloldali oligarchák rendszerét emlegette egy nagy terjedelmű interjúban is.¹⁴ Két évvel később, 2012. május 7-én – nyilvánvalóan Gyurcsány Ferencre utalva – ugyanezt ismét elmondta az Országgyűlésben is: *„A mi felfogásunk szerint oligarcha az a milliárdos, aki közvetlen politikai hatalmat is kíván szerezni a gazdasági súlya mellé, s az ország fontos ügyeinek eldöntését is saját hatáskörébe akarja vonni. (...) ennek több módja is van; elfoglal például egy pártot, megválasztják pártelnöknek, vagy miniszterelnökké választják, s egy adott parlamenti többség támogatásával egy kézbe kerül a milliárd és a politikai hatalom.”*¹⁵ Az *Élet és Irodalom* 2023. évi karácsonyi dupla számában Bokros Lajos is erre a fogalomra építi két kolumnás, egyébként sok nagyszerű gondolatot megfogalmazó esszéjét.¹⁶ Ő persze nem Gyurcsány Ferencre utal, hanem Orbán Viktorra, illetve a rokonaira és barátaira.

De több okból is félrevezető – vagy inkább sehova sem vezető – az is, ha valaki a *korruptciónak* gondol különösebb jelentőséget tulajdonítani Magyarországon vonatkozásában általában vagy specifikusan az Orbán-korszakra (1993–2024) – vagyis majdnem az egész rendszerváltás utáni időszakra. Közvélemény-kutatások bizonyítják, hogy a világ minden országában az éppen hatalmon lévő kormányok bírálói ezzel vádolják a hatalmasokat. Akárcsak az oligarcha kifejezés, a korruptció is

már réges-régen pártpreferenciákhoz kötődő szitokszóvá vált, mint a magyar köznyelvben „a hülye” vagy „a buzi” – Albániától Zimbabwéig, és persze Magyarországon is. Ezt mutatja a Medián 2022 szeptemberében készült közvélemény-kutatása is. A kormánypárti szavazókhöz képest az ellenzéki szavazók ötször nagyobb fontosságot tulajdonítanak a korruptciónak, mint legsúlyosabb problémának. De ebben sincs semmi új. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy 1993-ban, tehát évekkel Orbán hatalomra jutása előtt Lengyel László már égbekiáltó korruptcióról beszélt a nyilvánosság előtt, és emiatt Antall József miniszterelnök be is perelte. Lengyel ominózus mondata ez volt: *„Olyan mértékű most Magyarországon a korruptció, hogy miniszterek is megvesztegethetők.”*¹⁷ Amit viszont komolyabb elemzés után is korruptciónak nevez a véleményformáló elit, az az esetek többségében járadékvadászat, amihez nem kapcsolódik semmiféle megvesztegetés sem.¹⁸

3. *Shakespeare-i párhuzam?* Mánapság nincsenek III. Richárdok, akik hatalomra jutásuk előtt nyíltan kimondanák: *„Úgy döntöttem, hogy gazember leszek.”*¹⁹ Pontosabban szólva, esetünkben Orbán már 1994-ban (vagyis ugyancsak a „darab” elején) világosan elmondta stratégiai célját és a hozzá tartozó eszközöket, de ezt úgy fogalmazta meg, hogy ne tűnjön gazember-

¹⁷ *Heves Megyei Hírlap*, 1993. október 30–31.

¹⁸ Mihályi Péter – Szelényi Iván [2019]: „A járadék szerepe a szocialista gazdaságból való átmenetben”, ld. Szelényi Iván: *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról* (2014–2018), Bp.: Corvina Kiadó, 214–243.

¹⁹ Vas István fordításában.

¹⁴ *Magyar Nemzet*, 2010. máj. 15.

¹⁵ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=180403>

¹⁶ Bokros Lajos: Az állami homlokzatú oligarchikus önkényuralom politikai gazdaságtana, *Élet és Irodalom*, 2023. dec. 21.

ségnek. Nyilvánvalóan maga sem azt gondolta, hogy gazember lesz. A termelési viszonyokat, a piac játékszabályait és a nemzeti vagyon tulajdoni megoszlását tervezte átalakítani egy szelektíven nagytőkeellenes, harmadik utas modell logikája szerint. Nézeteit először Debreczeni Józsefnek adott interjújában fejtette ki 1994-ben, amikor az Antall Józsefről könyvet készítő politikus-politológus azt kérte a Fidesz vezetőjétől, hogy értékelje a néhai miniszterelnök tevékenységét: „Meg kellett volna találni azt a 8-10 nagyvállalkozót, akik majd Magyarország nagytőkései lesznek. (...) Ezeket kellett volna – nem kormányzati eszközökkel, hanem banki kapcsolatokon keresztül – támogatni. Ezekkel kellett volna személyes kontaktust kiépíteni, amelyet ők aztán jól tudtak volna használni a piacon, mint versenylőnyt. Azt a kapcsolatot, amely őket így Magyarország miniszterelnökéhez vagy annak legbelső köréhez fűzte. Igen, az ország nyolc-tíz nagytőkés gazdasági érdekszférájává vált volna meghatározott területeken. (...) Ezzel a 8-10 nagytőkessel kellett volna kiegyezni. Ha ennek csak a felét meg tudja tartani támogatónak, akkor is, ha veszítésre áll, akkor nagyon nagy dolgot tesz. De hát egyetlen nagytőkés se tartott ki az MDF mellett a választási kampányban. Mind átállt. (...) Ha ezek jól meg vannak erősítve (...) nem kellett volna átállniuk. Ezt kellett volna megtenni. A bankárok előtt világossá tenni, hogy ez a mi 8-10 emberünk. Aztán már hagyni, hogy az üzlet a maga logikája szerint elrendezze a többi. Esetleg fejlesztési forrásoknál, pályázatoknál lehetett volna még segíteni, de ott is csak szolidan. (...) Antall ezt

elmulasztotta. Nem volt hajlandó foglalkozni ezekkel a dolgokkal.”²⁰

4. *Populista, vezérelvű rendszerek: Orbán és Trump.* Noha Orbán Viktor több mint két évtizeddel korábban kezdte politikai pályáját, mint Donald Trump, és nyilvánvalóak a két ország közötti fundamentális különbségek, feltűnőek a két politikus gondolat- és értékvilágának, illetve személyiségének hasonlóságai. Paradoxonként még azt is mondhatjuk, hogy Trump Orbán Viktor legjobb tanítványa. Ez persze vicc, de amerikai nézőpontból kiindulva van létjogosultsága annak, hogy Trump és Orbán rendszerét egyaránt populista, vezérelvű rendszernek minősítsük.

Vannak, akik Trumpban diktátort látnak, ám Trump céljait nem diktatórikus intézkedésekkel éri el, és nem is hirdet erőszakot. A Trumpra szavazó tömegek nem félnek tőle, hanem lelkesen támogatják, sőt imádják. Ez, ha lehet mondani, fokozottan áll Orbán Viktorra. Akárcsak Trumpot, őt is támogatja a lakosság egyharmada tűzön-vízen át. Így bármit megtehet, például átíratna az Alkotmányt is.²¹

²⁰ 2019-ben előkerült egy videófelvétel is, amely arról tanúskodik, hogy 1994 novemberében Orbán a Keresztény Értelmiségi Társaság előtt, újságírók jelenlétében is nagy hangsúllyal beszélt arról, hogy a kormány feladata, hogy 8-10 éven belül nemzeti burzsoáziát teremtsen. https://index.hu/mindekozben/poszt/2019/03/04/orban_viktor_mar_1994-ben_meszaros_lorincekrol_almodozott._de_csak_belső_hasznalatra/

²¹ Ezen a ponton gondolatmenetünk közvetlenül épít Szergej Gurijev és Daniel Treisman magyarul 2023-ban megjelent *Spin diktátorok – A zsarnokság új arca a 21. században* című könyvére. A könyv fő tézise szerint a mai antidemokratikus vezetők egy része nem úgy erőszakos, mint a 20. századi kemény diktátorok (Hitler, Sztálin, Pinochet vagy Kadhafi), hanem úgynevezett spin diktátorok. Ez egy új modell, újfajta, puha diktátorokkal, akik nem alkalmaznak nyílt elnyomást, ehelyett

Erre Trumpnak nincs lehetősége. Igaz, Trumphoz hasonlóan, a választópolgárok egyharmada Orbánt nem kedveli, vagy éppenséggel utálja, de ők nem alkotnak egységes ellenzékét. Négy választást nemcsak megnyert, de a választópolgárok – a választójog bizonyos manipulálásával támogatva – a Fidesznek az Országgyűlésben kétharmados többséget biztosítottak. Lehet persze több szempontból is kritizálni a magyar választási rendszert, de tény, hogy a közvélemény-kutatók is Orbán meghatározó támogattottságát mutatják. Az USA-ban a választópolgárok el nem kötelezett egyharmadában még reménykedhet a Demokrata Párt. Ha ezeknek nagyobb része a demokratákra szavaz, Trump elveszítheti a választásokat (mint az 2022-ben meg is történt). Orbán Viktornak ettől nem kell tartania, az egyharmad Orbán-imádó s az őt nem kedvelők megosztottsága garancia az idők végtelenségéig az újraválasztására.

Van egy további hasonlóság Orbán és Trump hatalomgyakorlási módja között: nem egyszerűen autokraták, hanem egyeduralkodók. Trump nélkül nincs trumpizmus, Orbán nélkül nincs Fidesz. Mindketten figyelik, van-e lehetséges ellenjelölt a saját mozgalmukon belül, s ha akad, azt gyorsan félreállítják. Nem ölik meg, nem csukják börtönbe, esetenként hatalommal nem járó aranykalitkába zárják őket. Így lett köztársasági elnök Áder János, alkotmánybíró Stumpf István vagy kerületi polgármester Pokorni Zoltán. Ez egyben minden populista, vezérelvű rendszer

gyenge pontja. Addig nincsenek diktatórikus intézkedések, amíg nincs rájuk szükség. Trump csaknem ráfanyalodott erre, amikor hagyta, hogy hívei betörjenek a Capitolium épületébe – ebben a jogállami intézmények és a fegyveres testületek alkotmányos hűsége akadályozta meg. A Trump–Orbán típusú kormányzás terjedőben van. Figyelemre méltó, hogy Nyugat-Európában a liberális demokrácia fellegváraiban egyre több populista párt nyer választásokat. Mintha ez történe Hollandiában, Olaszországban, s előfordulhat Franciaországban is.

A populista, vezérelvű rendszer félúton van a liberális demokrácia és a diktatúra között. Jó példa erre Putyin, aki úgy tűnt fel 2000-ben, hogy akár liberális is lehet, de ma már kétségkívül erőszakos diktátor. Törökország is igencsak előre haladt ezen az úton, de mintha ettől a tendenciától Izrael se lenne mentes, ahol a miniszterelnök a gázai háborút megelőzően igen sok befolyást engedett szélsőjobbos koalíciós partnerének, hogy ő maga ne kerüljön börtönbe. Biden elnök 2020-as győzelméért és a lengyel demokraták sikereiért lelkesedő liberálisoknak²² is jobb emlékezniük arra, hogy 2023-ban az Orbánnal szoros szövetségben álló Jarosław Kaczyński pártja kapta a legtöbb szavazatot, csak koalíciós partnereket nem talált, ezért lett miniszterelnök a liberális Donald Tusk.

5. Merre van az előre, van-e visszaút? Nevezhetjük-e a populista, vezérelvű rendszereket „illiberális demok-

manipulálják az információkat. Mindeközben demokratának tettetik magukat. Közéjük tartozik Orbán is.

²² Ezt most, 2024-ben önkritikus élel írjuk. Lehet, hogy korán ünnepeltünk. Ld. Szelényi Iván – Mihályi Péter: „Amerika már visszafordult, Magyarország még nem”, *Mozgó Világ*, 2021. évf. 2. sz.

ráciának”? Többnyire igen. Mint az köztudott, Orbán Viktor tíz évvel ezelőtt, 2014-ben bizonyos öniróniával kölcsönözte ezt a fogalmat Fareed Zakariától (1997). Orbán értelmezésében Magyarország demokrácia – mert négyévenként, több párt részvételével választásokat tartanak. Sőt, éppenséggel ez az igazi demokrácia – mondja ő –, mert az egyéni érdekeket képviselő liberalizmussal szemben az illiberális rendszer közvetlenül a közösségi érdekeket szolgálja. Más kérdés, hogy ezek a választások mennyiben nevezhetők szabadnak és méltányosnak. Az eredménye többnyire előre borítékolható. De azért van tétjük, mint azt láthattuk Berlusconi 2011-es, Trump 2020-as, a lengyel Jog és Igazságosság párt 2023-as választási vereségekor. Nagyon jellemző azonban, hogy Orbán Viktor, amikor 2002-ben éppen veszített, kijelentette hogy „a haza nem lehet ellenzékben”, és az őt mégis legyőző liberálisok csaltak és/vagy mind „külföldi ügynökök”. Hasonló retorikát használt a választást éppen elvesztett lengyel jobboldal vagy korábban Trump is.

A magyar ellenzék és a véleményformáló értelmiségiek – bármennyire megosztottak minden más kérdésben – hajlamosak a Fideszt, illetve Orbán Viktort diktatúrának/diktátornak tekinteni. Ebben az esetben a diktatúra fogalma azonban legalább annyira pontatlan, mint a maffiaállam, az oligarchiák és a korrupció. Sokan közöttünk még éltek valóságos diktatúrában, Sztálin vagy Hitler rendszerében, a Rákosi-korszakban vagy a korai Kádár-korszakban. Sokkal észszerűbb azokat a rendszereket tekinteni diktatúrának, amelyek rendszeresen erőszakot alkalmaznak uralmuk biztosítására, politikai ellen-

feleiket bebörtönzik, meggyilkolják. A populista, egyszemélyi uralmi rendszerekre inkább jellemző a kvázi demokratikus technikáknak és a „puha diktatúra” eszközeinek a keveredése. Amit puha diktatúrának neveznek, az egy fontos, de nem teljes lépés a diktatúra felé. (És még van ennél rosszabb is, a despotikus rendszerek, például Észak-Korea vagy Türkmenisztán, ahol tudatlan pszichopáták generációkon keresztül irányítanak egy-egy szerencsétlen országot.)

A populista, egyszemélyi vezetési rendszerekben a rendszer működésének fontos összetevője a klientúra. Döntéseket hozó pozíciókba csak a vezér kliensei kerülhetnek, olyan emberek, akikben a vezér teljesen megbízhat, s ha bennük csalódna, ezek a kliensek könnyedén le is válthatók. Ennek klasszikus példája az egyetem kuratóriumainak kiválasztása és a tagok életre szóló kinevezése. Döntést hozó pozícióba csak kliensek kerülhetnek. Ebben van bizonyos hasonlóság a kommunizmus kádereiével. A puha diktatúra eszköztárához tartozik az idősebbeknél az idő előtti nyugdíjaztatás s a vele járó alacsony nyugdíj. A klientúra fontos eszköz a fiatalok rendszerközeliségének az elérésében. A vezér és alvezérei számára gyanús fiatalok nem kapnak állandó állást, sodródhatnak a rövid idejű megbízások rendszerén belül.

A populista, vezérelvű rendszerekben megvan a diktatúrába való átcúszás esélye. Ez következett be Putyin és Erdoğan esetében. Mindketten „csak” felvilágosult autokratának számítottak hatalomra jutásuk idején, akik látszólag őszintén keresték az együttműködést a NATO-val és az EU-val. Ma már nem keresik, hazai ellenfeleik börtönben vannak,

vagy soha ki nem nyomozott balesetek áldozatai lettek.

Egy illiberális rendszerből a liberális demokráciába, a köztársaság ethoszához való visszatérés Magyarországon azért óriási feladat, mert szembe kell fordulni azzal az antidemokratikus közhangulattal, amire – mint cikkünk elején idéztünk – Tamás Gáspár Miklós már 1991-ben figyelmeztetett. Orbán ellen nem könnyű a szavazók érzelmeit mozgósítani, mert nem egy nyíltan erőszakos zsarnokról, hanem egy generációjából messze kiemelkedő, gátlástalan, de karizmatikus manipulátorról van szó, aki a lakosság irányában megfélemlítés helyett megtévesztésekkel és megvesztegetéssel operál. Most már jó régen, több mint harminc éve, így tépi a balsors a III. Magyar Köztársaságot az Orbán Viktor által magára szabott, vezérelvű, puha diktatúra formájában.

6. *Az Orbán-rendszer 100 éves perspektívában.* Az elmúlt száz év (1920–2020) magyar történetében általában három politikai rendszerről szokás beszélni, Horthy, Kádár és Orbán nevéhez kapcsolódva. Lehet más definíciókat is használni – így mi is használtuk a sztálinista rendszer fogalmát, ami tiszta formában Magyarországon csak 1949 és 1953 között volt meghatározó. Esetleg Rákosi nevéhez is lehet egy rendszert kötni, de ehhez túl rövid ideig tartott, s ami fontosabb, Rákosi inkább a szovjet kommunista párt ügynöke volt, mint egy sajátos, magyar politikai rendszer autonóm alakítója.

A politikai rendszerek azonban maguk is változóak. Korábbi írásainkban különbséget tettünk az

uralmi rendek és a politikai rendszerek között. Max Weber nyomán *hat uralmi rendet* különböztettünk meg annak alapján, hogy az uralomnak alávetettek milyen okok miatt engedelmeskednek annak, amit az uralom elvár tőlük. A mi hat uralmi rendünk a következő volt: (1) Liberalizmus, amiben a fő legitimációs érv az egyén érdeke; (2) Konzervativizmus, amiben a múlt értékei jelentik az engedelmesség fő forrását; (3) Illiberalizmus, ami elsősorban a liberalizmus elutasításával érvel, s ahol az egyéni érdekek helyett közösségi (főként nemzeti) érdekek a meghatározóak²³; (4) Autokrácia, amikor az utasítást adók tekintélye eredményez engedelmességet. Az 1–4. rend mind legitim (ideértve a vállaltan illiberális Orbán-rendszert is). Az uralomnak alávetettek többsége elfogadja az uralmat gyakorló csoport értékeit.

Csak az 5. és 6. uralmi rend alapul erőszakon. Ott a többség azért engedelmeskedik, mert egyébként erőszakkal (börtönnel, kivégzéssel, száműzetéssel, elbocsátással stb.) fenyegetik. (5.) Diktatúra az a rend, amiben tudni lehet, hogy mi történik azzal, aki nem engedelmeskedik. Csak a rendszer ellenfeleit üldözik. (6) Despotikus rendszerekben viszont bárkit elérhet az erőszak, és az ellenállás következményei sem kiszámíthatók. Ilyen volt a sztálinizmus, a maoizmus, és így működött a Rákosi-rendszer is.

²³ Ismeretelméleti szempontból persze ez egy meglehetősen labilis állítás, amit Orbán egyik közeli tanácsadója, Tellér Gyula egy 2015-ös interjúban, némi iróniával, be is ismert: „az „illiberális demokrácia” mindössze annyit jelent: a politikai hatalom tudni véli, hogy mi az a közérdek.” *Mandiner*, 2015. júl. 6.

Az 1920–2020 közötti három magyar rendszer különbözőt időben egymástól abban is, hogy melyik uralmi rend milyen mértékben működött következetesen. A Kádár-rendszer másképpen működött 1963-ban, mint 1983-ban stb. További különbséget jelent a rendszerek között s e rendszerek különböző fázisai között, hogy a rendszert meghatározó vezérnek mennyi volt a személyes hatalma. A mából visszatekintve azt lehet mondani, hogy a vezér korlátlan nevezhető személyes hatalma szinte csak 2010–2024 között érvényesült, vagyis az Orbán-rendszerben. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a vezért miként választják ki – ez a demokrácia kérdése. A demokrácia „népuralmat jelent”, azt, hogy a nép (bárhogy is legyen az meghatározva) szabad választásokon választja ki az ország vezetőit.

Most vegyük számba, hogy az elmúlt száz év három magyar rendszere miként kombinálta ezeket az elemeket. Horthy Miklós 1919-ben diktatórikus-despotikus módon, az antant fegyveres erői által támogatva jutott hatalomra. Az 1920-as évek elejétől viszont rendszerének legitimitásában egyre nagyobb szerepet játszott a konzervativizmus, sőt Bethlen István kormányzása idején (1921–1931) a liberalizmus is fellelhető volt. Gondoljunk itt – például – a viszonylag szabad sajtóra. A választójog is a demokrácia irányába változott, nőtt a választáson részt vevők száma, jóllehet igazán demokratikus választásra – részben a szélsőjobbtól való félelem és az antiszemitizmusa miatt – nem vállalkozott. De Horthy igazi vezér mégsem volt. Saját táborában is meg a parlamentben is volt többféle

ellenzéke (szociáldemokraták, legitimisták, nyilasok), nem is beszélve arról, hogy Hitler engedélye nélkül nem tudott sokat tenni.

A Kádár-korszakot 1957–1989-re tehetjük. Bár Kádár már 1956 előtt is jelentős politikus volt, belügyminiszterként despotikus módon is viselkedett, majd 1957–63 között véres diktatúrát működtetett. Politikai testvérének, Nagy Imrének a kivégzésében a mai napig nem tudjuk mennyi volt a személyes felelőssége, s mennyiben „csak” Moszkva utasítását hajtotta végre. Tény, hogy részben Nagy Imre kivégzése miatti büntudatába halt bele. 1963 után a Kádár rendszer drámai fordulatot tett, s így lett Magyarország a szocialista tábor „legvidámabb barakk”-ja.

További kérdés mikor kezdődik, illetve végződik egy-egy uralmi rendszer. Horthy és Kádár esetében aránylag világos (bár kérdés, hogy melyik Kádárról van szó, a gyilkosról vagy a megegyezőről). Orbán esetében azonban éles vita lehet. Tény, hogy Orbán már 1988-ban megjelent a magyar politikában, s volt valamennyi hatása, ebben az esetben lehet érvelni úgy, hogy az Orbán-korszak 1988-tól számítandó, ahogy cikkünk elején tettük. Ugyanakkor tény, hogy a korai Orbán magát liberálisnak vallotta, és a Fideszen belül sem volt korlátlan személyes hatalma. Lehet tehát az Orbán-korszakot 1993–2024 közé tenni, attól kezdve, amikor Orbán átvette a Fidesz elnökségét, s akik ellene voltak, azoknak ki kellett lépniük a pártból. De természetesen védhető az az álláspont is, hogy a szűkebb értelemben vett Orbán korszak 2010 és 2024 közé datálható.